

این مقاله برای تدریس بهتر درس چهارم دین و زندگی ۲ با موضوع «معجزه جاویدان» آورده شده است.

مقدمه

مقام معظم رهبری (دام‌الله) براساس آیه «وعدالله الذین آمنوا منکم و عملوا الصالحات لیستخلفنهم فی الارض کما استخلف الذین من قبلهم و لیمکن لهم دینهم الذی ارتضی لهم و لیبذلنهم من بعد خوفهم امنای یعبدوننی لا یشرکون بی شیئا و من کفر بعد ذلک فاولئک هم الفاسقون» (نور/۵۵) که حاکی از وعده الهی در پیروزی حق بر باطل است، بر لزوم بازسازی امت قرآن کریم و تمدن اسلامی معتقدند (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۰۹/۱۷). ایشان اولین نشانه‌های تحقق این وعده الهی را در پیروزی انقلاب اسلامی می‌دانند (همان) و برای تحقق کامل این وعده الهی (تمدن اسلامی) که تخلف‌ناپذیر است، علاوه بر پیروزی انقلاب اسلامی که اولین مرحله است، مراحل دیگر را ذکر می‌کنند: «ما یک انقلاب اسلامی داشتیم، بعد نظام اسلامی تشکیل دادیم. مرحله بعد تشکیل دولت اسلامی است. مرحله بعد تشکیل کشور اسلامی است. مرحله بعد تشکیل تمدن بین‌الملل اسلامی است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۶/۸؛ ۱۳۸۴/۶/۸).

یکی از مراحل پی‌ریزی تمدن اسلامی، شکل‌گیری کشور یا جامعه اسلامی است. رهبر انقلاب (دام‌الله) تأکید دارند، در جامعه اسلامی باید هدایت و معیارهای قرآنی مورد تبعیت قرار گیرند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۴/۱۹) حتی در این مورد می‌فرمایند: «هدف این است که ملت ما به معنای حقیقی کلمه قرآنی شوند. مگر می‌شود ملتی خود را مسلمان بدانند؛ اما قرآنی نباشند؟» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۱/۵). از همین رو، با تأکید فراوان بر انس با قرآن کریم در راستای تحقق جامعه قرآنی (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴) و همچنین، ذکر مراحل برای پیاده‌سازی انس با قرآن کریم در جامعه، برای رسیدن به جامعه قرآنی رهنمون‌هایی بیان می‌کنند و از لزوم به‌وجود آمدن چنین جامعه‌ای سخن به میان می‌آورند: «عزیزان من، شما بدانید، برای اینکه ما جامعه‌ای به‌وجود بیاوریم که از لحاظ مادی، علمی و صنعتی دچار عقب‌ماندگی نباشد، پیشرو باشد و روی زندگی دنیا اثرگذار باشد و در عین حال از لحاظ معنویت دچار آفت‌های معنوی (که امروز غرب دچار آن است) نباشد، قرآن کریم و عمل به آن لازم است» (خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۱۰/۶).

با توجه به این توضیحات، این سؤال مطرح می‌شود که نحوه تأثیر انس با قرآن کریم در شکل‌گیری جامعه قرآنی از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام‌الله) به چه صورت است؟ به تعبیر دیگر، برای رسیدن به انس کامل با قرآن کریم، طی چه مراحل لازم و ضروری است؟ در مورد موضوع پژوهش حاضر، براساس اطلاعات موجود تاکنون نگارشی به‌صورت مستقیم شکل نگرفته است؛ اما به لحاظ ارتباط موضوع مورد

مراحل انس با قرآن در تحقق جامعه قرآنی

از نگاه مقام معظم رهبری

سید مهدی موسوی نیا / دکترای علوم سیاسی،

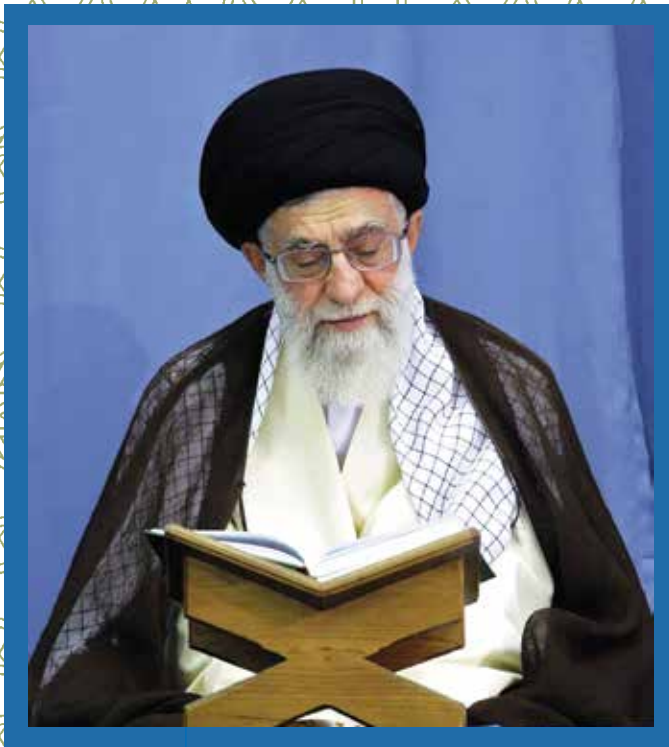
مدرس و پژوهشگر دانشگاه امام حسین (ع)

دکتر سعید جلیلیان / پژوهشگر دانشگاه امام حسین (ع)

اشاره

قرآن کریم حاوی رهنمودها و فرمان‌هایی است که پیاده‌سازی آن‌ها در جامعه نیازمند طی مراحل است تا در نهایت بتوان با طی این مراحل از عینیت جامعه قرآنی سخن به میان آورد. تحقق چنین جامعه‌ای نیازمند انس دائمی با قرآن کریم در چارچوبی منظم است؛ زیرا در صورت تحقق جامعه قرآنی، با توجه به دیدگاه مقام معظم رهبری (دام‌الله)، نه تنها بسیاری از مسائل و گرفتاری‌های موجود در جامعه به راحتی حل می‌شود، بلکه یکی از حلقه‌های تشکیل تمدن اسلامی نیز شکل می‌گیرد. از همین رو، مقام معظم رهبری در بیانات خود همواره از لزوم حاکمیت قرآن کریم در جامعه سخن به میان آورده‌اند و به فراخور همین امر، مراحل را برای انس با قرآن کریم در راستای به‌وجود آمدن جامعه قرآنی ذکر کرده‌اند. این تحقیق با روش گردآوری کتابخانه‌ای و اسنادی، ضمن استخراج بیانات مقام معظم رهبری (دام‌الله)، با استفاده از روش داده بنیاد و تحلیل محتوا، به تبیین مراحل انس با قرآن کریم در نظر ایشان پرداخته است. در نهایت، از دیدگاه مقام معظم رهبری، برای حاکمیت مطلق قرآن کریم بر جامعه، طی چهار مرحله زیر ضروری است: آشنایی با قرآن کریم؛ خواندن قرآن کریم؛ تأمل و تدبر؛ عملی‌سازی مراحل قبل.

کلیدواژه‌ها: مقام معظم رهبری، جامعه قرآنی، حاکمیت قرآن کریم، انس با قرآن کریم، تدبر در قرآن کریم.

بحث، یعنی انس با قرآن کریم، نگارش‌هایی صورت گرفته است. آقای سیدمحمدرضا علاءالدین در مقاله راهکارهای قرآن‌گرایی و قرآن کریم مآنوسی از منظر مقام معظم رهبری (دام‌ظله) ابتدا به مهجوریت قرآن کریم در کلام رهبری می‌پردازد و در ادامه، با عنوان‌بندی بیانات ایشان، راهکارهای مهجوریت‌زدایی قرآن کریم را برمی‌شمارد. او همچنین راه‌های ترویج قرآن کریم و در نهایت آثار انس با قرآن کریم را از دیدگاه معظم له (دام‌ظله) ذکر می‌کند (علاءالدین، ۱۳۸۳: ۱۱-۱۷). این نوشته تنها به عنوان‌بندی بیانات مقام معظم رهبری پرداخته و هیچ‌گونه تحلیلی در این مورد ارائه نکرده است. شفییعی در مقاله مهجوریت قرآن کریم در نظام آموزشی و راه‌های برون‌رفت از آن از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام‌ظله) با پیش‌فرض شفا بودن قرآن کریم برای تمام دردهای بشری که بر دیدگاه مقام معظم رهبری (دام‌ظله) مبتنی است، به بحث مهجوریت قرآن کریم پرداخته است. در این راستا به تبیین مفهوم مهجوریت، ریشه‌ها و علل و پیامدهای آن، راهکار برون‌رفت یا پیشگیرانه در نظام آموزشی کشور و در نهایت ثمره نتایج مهجوریت‌زدایی با توجه به دیدگاه مقام معظم رهبری پرداخته است (شفییعی، ۱۳۸۷: ۵۰-۳۲).

با قرآن کریم در دیدگاه مقام معظم رهبری (دام‌ظله)، به طی کردن مراحل مشخصی گفته می‌شود که در نهایت ثمره آن عمل به قرآن کریم است. مقام معظم رهبری (دام‌ظله) انس با قرآن کریم را خواندن و بازخواندن و در مفاهیم قرآنی تدبیر کردن و آن‌ها را فهمیدن می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱/۱۰).

۱-۱. گروه هدف

مقام معظم رهبری (دام‌ظله) معتقدند برای شروع انس با قرآن کریم باید صفای باطن و نفس پاکیزه داشت. به همین دلیل، سن جوانی و نوجوانی را بهترین زمان برای انس‌گیری با قرآن کریم می‌دانند. در همین راستا می‌گویند: «با قرآن کریم باید مثل آینه مواجه شد؛ پاکیزه، براق و بی‌زنگار؛ تا قرآن کریم در دل ما منعکس شود. قرآن کریم باید در جان ما انعکاس پیدا کند؛ این همیشه و برای همه نیست؛ برای کسانی است که دلشان را با صفای باطن و نفس پاکیزه کنند؛ با ایمان، با باور و با قبول با قرآن کریم مواجه شوند» (خامنه‌ای، ۱۴/۰۷/۱۳۸۴). به همین دلیل، مقام معظم رهبری (دام‌ظله) بهترین گروه را برای شروع انس با قرآن کریم، جوانان و نوجوانان می‌دانند. و بارها در کلامشان به این امر اشاره کرده‌اند.^۱

۱-۲. مراحل انس با قرآن کریم

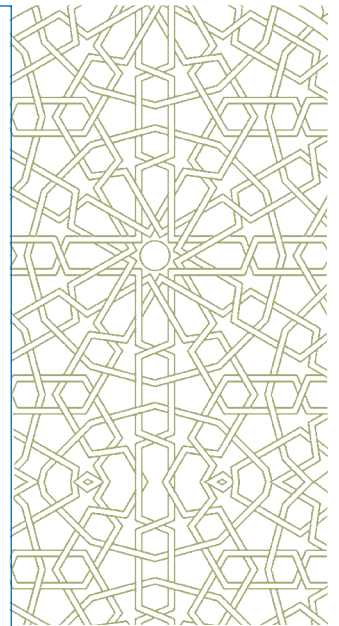
ایشان در بیانات خود همواره از تمسک به قرآن کریم سخن گفته‌اند و در این باره مکرراً موضوع انس با قرآن کریم را مطرح کرده‌اند. در زیر، مراحل انس با قرآن کریم که در نهایت منجر به تشکیل جامعه قرآنی می‌گردد، از کلام ایشان استخراج و تبیین شده است.

مقاله مورد بحث بیشترین تمرکز خود را بر بحث مهجوریت‌زدایی قرار داده و تنها بخش کوچکی از آن را به انس با قرآن کریم اختصاص داده است. این پژوهش درصدد است با روش گردآوری کتابخانه‌ای و اسنادی، بیانات مقام معظم رهبری (دام‌ظله) را استخراج و با استفاده از روش داده بنیاد و تحلیل محتوا، نحوه تحقق جامعه قرآنی را از طریق انس با قرآن کریم در نگاه رهبر انقلاب اسلامی دام‌ظله، بررسی کند.

۱. انس با قرآن کریم

کلمه انس، تشکیل شده از همزه و نون و سین، یک اصل معنایی دارد و به معنای آشکار شدن چیزی است؛ چیزی که مخالف راه و روش توحش باشد (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۱/۱۴۵). برخی آن را به معنای محبت که خلاف تنفر است گرفته‌اند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۹۴). معنای دیگری که برای آن ذکر شده، آرامش است (ابن سید، ۱۴۱۲ ق: ۵۵۵/۸). همچنین، به معنای الفت نیز هست (قریش، ۱۳۷۱: ۱/۱۳۱).

با توجه به معنای لغوی فوق، می‌توان معنای اصطلاحی آن را چنین تعریف کرد: انس به معنای الفت داشتن به چیزی که از طریق محبت به دست می‌آید و ثمره آن، آرامش انس‌گیرنده است. اما انس

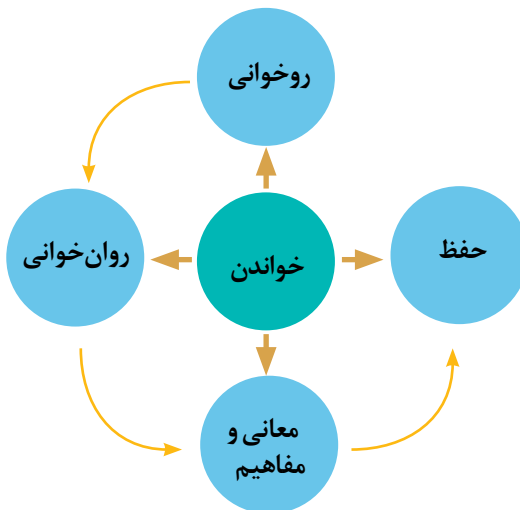
ایشان هدف از خواندن قرآن کریم را رسیدن به حفظ قرآن کریم می‌دانند و برای رسیدن به آن، یعنی خواندن درست، معتقدند ابتدا باید روخوانی شکل بگیرد. سپس روان خوانی و بعد معانی و مفاهیم قرآن و در نهایت حفظ قرآن کریم مورد توجه قرار گیرد تا در این صورت خواندن واقعی و منجر به انس با قرآن کریم شکل بگیرد

قدم اول، آشنایی با متن قرآن کریم

از دیدگاه ایشان، قدم اول برای عمل کامل به قرآن کریم، آشنایی با متن قرآن کریم است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۹/۱).

برای رسیدن به این مرحله، ایشان معتقدند باید فضای کشور را قرآنی کرد (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۹/۱؛ ۱۳۸۴/۰۷/۱۴). به این صورت که مقدمات لازم برای ترویج قرآن کریم در کشور فراهم شود؛ «این جلسات قرآنی، این دوره‌های قرآنی، این مسابقات قرآنی، اینی که ما به تربیت قراء و حفاظ دل بستیم، به خاطر این است. این‌ها همه‌اش مقدمه است ولی مقدمات لازمی است (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۴/۲۴). ایشان نمونه مشابه این کار را در کشور در برگزاری عزاداری امام حسین (ع) می‌دانند و می‌گویند: «یکی از کارهای لازم در کشور، رواج جلسات تلاوت و استماع قرآن کریم است؛ همان‌گونه که جلسات عزاداری با شور برای اهل بیت (علیهم‌السلام) برگزار می‌شود، جلسات قرآنی باید گسترش پیدا کند تا سرعت رشد مفاهیم قرآنی افزایش یابد» (همان). در واقع، راهکارهای این مرحله را می‌توان در برنامه‌های ترویج قرآن کریم در کشور توسط مسئولان دید. در همین رابطه، مقام معظم رهبری (دام‌ظله) به نقش صدا و سیما اشاره می‌کنند: «ما در تبلیغات قرآنی‌مان باید به شکل صحیح عمل کنیم. من این را برای شما قراء عزیز عرض می‌کنم: امروز صدا و سیما در خدمت قرآن کریم است، دیگر از این بهتر که نمی‌شود! ما امروز رادیو قرآن کریم داریم. در تلویزیون قرآن کریم داریم. در برنامه کودکان قرآن کریم داریم. آخر شب قرآن کریم و اول صبح قرآن کریم. این‌ها خیلی خوب است، ولی ما از این امکان چگونه استفاده خواهیم کرد؟ این خیلی مهم است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۲/۱۷).

نمودار ۱. مراحل خواندن در انس با قرآن کریم

قدم دوم: خواندن قرآن کریم

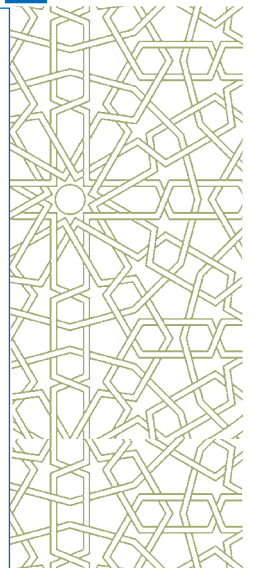
خواندن قرآن کریم از دیدگاه مقام معظم رهبری (دام‌ظله) صرف خواندن معهود در بین عامه مردم نیست، بلکه ایشان هدف از خواندن قرآن کریم را رسیدن به حفظ قرآن کریم می‌دانند و برای رسیدن به آن، یعنی خواندن درست، معتقدند ابتدا باید روخوانی شکل بگیرد. سپس روان خوانی و بعد معانی و مفاهیم قرآن و در نهایت حفظ قرآن کریم مورد توجه قرار گیرد تا در این صورت خواندن واقعی و منجر به انس با قرآن کریم شکل بگیرد (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴؛ ۱۳۷۹/۱۰/۲۷).

به عقیده ایشان، جان‌مایه این مرحله استمرار در کار است (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴؛ ۱۳۹۲/۴/۱۹) و انس با قرآن کریم در این مرحله پی‌ریزی می‌شود. به همین دلیل، بسیاری از تأکیدات و توصیه‌های ایشان ناظر به همین مرحله است. رهبر انقلاب (دام‌ظله) هر یک از مراحل خواندن را مقدمه‌ای لازم برای دیگری می‌دانند. به‌عنوان نمونه، تلاوت را مقدمه‌ای برای فهم مفاهیم می‌دانند. «تلاوت قرآن کریم با صوت خوش و با لحن خوب و با آداب و رسوم تلاوت، مقدمه‌ای است برای نفوذ مفاهیم قرآن کریم در دل‌ها. اگر این فایده را [از آن] بگیریم و به تلاوت قرآن کریم به‌عنوان یک خوش‌صدایی و یک آوازه‌خوانی فقط نگاه کنیم، مطمئناً از این رتبه والا سقوط خواهد کرد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴/۰۳/۲۸).

ایشان در مرحله روان خوانی بر تلاوت زیبا تأکید دارند. البته عقیده دارند نباید پرداختن به این امر، موضوع اصلی مراجعه به قرآن کریم قرار بگیرد. مقام معظم رهبری (دام‌ظله) تلاوتی را مفید می‌دانند که موجب نرمی دل و خشوع انسان گردد تا موجبات فهم معارف قرآنی را فراهم کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۰۴/۰۴).

ایشان در مرحله درک (معنی و مفهوم قرآن کریم به لزوم توجه به ترجمه قرآن کریم توجه دارند به‌عنوان نمونه ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳؛ ۱۳۸۴/۰۶/۰۸؛ ۱۳۹۰/۰۳/۰۳). به همین منظور، در توصیه به اعضای هیئت دولت برای بهره‌گیری از قرآن کریم بیان می‌کنند: «آن‌هایی که ترجمه قرآن کریم را می‌فهمند، با تدبیر به ترجمه نگاه کنند. آن‌هایی که ترجمه قرآن کریم را نمی‌فهمند، یک قرآن کریم مترجم خوب (که الحمدلله زیاد هم داریم) کنار دستشان بگذارند و به ترجمه آن نگاه کنند. ممکن است ده دقیقه وقت صرف کنید و یک صفحه یا دو صفحه بخوانید. اما هر روز بخوانید. این را یک سیره قطعی برای خودتان قرار دهید. علامت بگذارید و فردا از دنباله‌اش بخوانید» (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۸).

مقام معظم رهبری (دام‌ظله) بهترین روش خواندن را حفظ قرآن کریم می‌دانند و بر این موضوع تأکید فراوان دارند: «نکته آخر هم که باز تکرار است و

مکرر ما این را عرض کرده‌ایم، حفظ قرآن کریم است. حفظ قرآن کریم یک نعمت بزرگ است. این جوان‌ها و نوجوان‌ها سن توانایی حفظ را قدر بدانند. شماها در سنی هستید که می‌توانید حفظ کنید و در ذهنتان بماند» (خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۶/۲۲). به عقیده ایشان، حفظ قرآن کریم باعث استمرار مراجعه به قرآن کریم و در نتیجه انس با آن می‌گردد. به این صورت که «وقتی شما حافظ قرآن کریم هستید، این تکرار آیات قرآنی و انس دائمی با قرآن کریم به شما فرصت می‌دهد که در قرآن کریم تدبر کنید» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴)؛ یعنی «برای حفظ قرآن کریم باید حفظ را نگه داشت. بنابراین، حافظ قرآن کریم باید تلاوت کننده مستمر قرآن کریم باشد؛ یعنی مرتباً بایستی قرآن کریم را تلاوت کند والا حفظ از دست خواهد رفت» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۵/۱۱). ایشان طریقه رسیدن از حفظ به تدبر را چنین تشریح می‌کنند: «حفظ و تکرار و انس با آیات کریمه قرآن کریم، و پی‌درپی آیات الهی را مورد توجه قرار دادن، موجب می‌شود که انسان بتواند در قرآن کریم تدبر کند» (خامنه‌ای، ۹۲/۴/۱۹).

رهبر انقلاب (دام‌الله) در یک تقسیم‌بندی دیگر از خواندن قرآن کریم که بر نوع استفاده از خواندن مبتنی است، سه نوع خواندن قرآن کریم به همراه اثرات آن را تبیین می‌کنند:

نخست: خواندن ظاهری (عجله‌ای) ۲: یعنی تنها ظاهر قرآن کریم را بخواند. ایشان اثر آن را در قبال آن اثری می‌دانند که متوقع از تلاوت قرآن کریم است و اثر آن را خیلی کم می‌دانند. (خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۶/۲۲). یعنی هر چقدر آن قرائت با معرفت بیشتری باشد، اثرش به همان اندازه است؛ اما در اینجا، چون تنها به ظاهر اکتفا شده و معرفتی از بخش خوانده شده وجود ندارد، پس اثرش کم است.

دوم: خواندن منبری: این نوع خواندن در منظر ایشان استفاده منبری و محفلی دارد. به این صورت که سخنران با مراجعه به قرآن کریم، نکته یا نکاتی از آیه مورد نظر را برداشت و آن را برای مخاطبان بیان می‌کند. به نظر ایشان، این نوع خواندن به درد انس با قرآن کریم نمی‌خورد (همان).

سوم: خواندن دلی ۳: ایشان برای تبیین این نوع خواندن که مطلوب نظر^۴ اوست، از دو نوع تمثیل استفاده می‌کنند.

نخست اینکه انسان خود را در جایگاهی قرار دهد که دارد به کلام خداوند (به‌طور حاضر و ناظر) گوش می‌دهد. یا اینکه از یک عزیزی، از یک بزرگی، نامه‌ای به شما رسیده باشد. شما نامه را می‌گیرید و می‌خوانید. برای چه می‌خوانید؟ خوب طبیعی است که انسان در چنین شرایطی تمام حواس خود را متوجه موضوع مورد نظر خواهد کرد و با جان دل

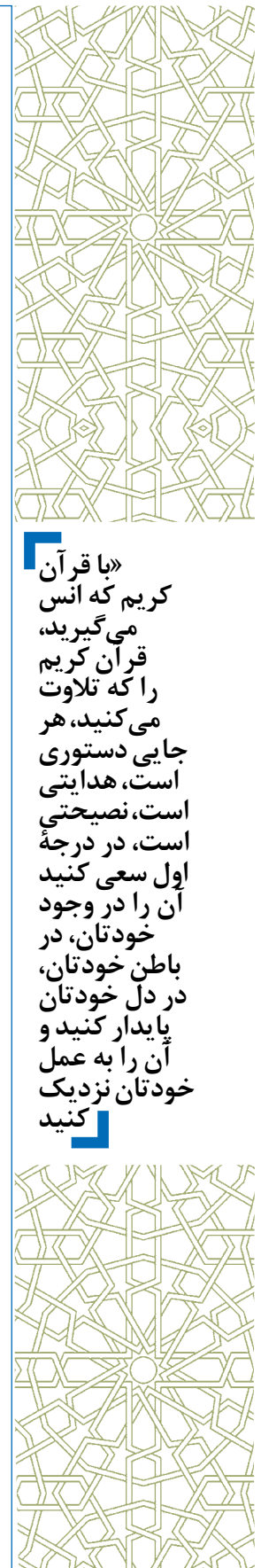
به خواندن می‌پردازد. به عقیده ایشان، اگر کسی به این مرحله برسد، دیگر از قرآن کریم دل نمی‌کند (پیشین).

مرحله سوم: تدبر در آیات

تدبر از ریشه دبر به معنی عاقبت کار را دیدن است (ابن سیده، ۱۴۲۱ ق: ۳۱۳/۹؛ زمخشری، ۱۹۷۹ م: ۱۸۲) و تدبر الأمر، یعنی نظر کردن به عاقبت کارها و تأمل در آن (طریحی، ۱۳۷۵: ۲۹۸/۳) تدبر الکلام یعنی تأمل در معانی و بصیرت داشتن در آن (مدنی، ۱۳۸۴: ۴۱۶/۷). قرآن کریم در چهار آیه: ۸۲ نسا، ۲۴ محمد، ۲۹ ص و ۶۸ مؤمنون، به صراحت یا به‌طور تلویحی مردم را به تدبر در قرآن کریم امر کرده است. با توجه به آیات فوق، در اثبات لزوم تدبر در قرآن کریم از برهان استفاده می‌شود. مقدمه اول: قرآن کریم مردم را به تدبر در آیات قرآن کریم فرمان داده است. مقدمه دوم: بی‌گمان خدای حکیم و اولیای او به چیزی که نارواست فرمان نمی‌دهند. نتیجه: بنابراین، وجود این فرمان‌ها یا سفارش‌ها، دلیل روا بودن فهم ما از قرآن کریم است (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۸۳/۲). البته برخی گفته‌اند که تدبر در قرآن کریم واجب است (عبدالفتاح الخالدی، ۱۴۲۴ ق: ۵۷).

قدم سوم از دیدگاه رهبر انقلاب (دام‌الله)، تدبر و تأمل در آیات قرآن کریم است (خامنه‌ای، ۷۸/۲/۲۲)

در واقع، اگر تدبر و تأمل به خوبی صورت گیرد، انس با قرآن کریم به هدف خود یعنی عمل قرآنی نزدیک خواهد شد. ایشان در مورد نحوه مواجهه با قرآن کریم می‌گویند: «انسان با هر آیه قرآن کریم مثل سخن سنجیده‌ای که کسی با انسان حرف می‌زند، مواجه شود. وقتی که گوینده سنجیده حرف می‌زند، ما مجبور می‌شویم دقت کنیم حرف او را بفهمیم. با قرآن کریم این جور مواجه بشویم. با شما دارد سنجیده حرف زده می‌شود» (خامنه‌ای، ۷۸/۲/۲۲). به اعتقاد ایشان باید امر تدبر در قرآن کریم همگانی شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۴/۱۹). ایشان منظور از تدبر را فهمیدن مراد خداوند می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۷/۱۸). از بیانات ایشان استفاده می‌گردد که تدبر در قرآن کریم صرف دریافت یکباره از قرآن کریم نیست، بلکه تدبر به معنای پی‌درپی تأمل و درنگ کردن در آیات قرآن کریم است؛ زیرا به دلیل مراتب معنایی موجود در آیات قرآن کریم، در هر بار مراجعه می‌توان از آیات قرآن کریم آگاهی‌های جدید و احساسات نو دریافت کرد و هرچه انسان بیشتر انس و غور پیدا کند با همین مراجعات مختلف به قرآن کریم، انشراح ذهنی حاصل

«با قرآن کریم که انس می گیرید، قرآن کریم را که تلاوت می کنید، هر جایی دستوری است، هدایاتی است، نصیحتی است، در درجه اول سعی کنید آن را در وجود خودتان، در باطن خودتان در دل خودتان پایدار کنید و آن را به عمل خودتان نزدیک کنید»

می شود (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۷/۱۷).

آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌ظله) رابطه انس با تدبیر را دو سویه می‌داند؛ یعنی انس باعث افزایش تدبیر می‌شود. «تدبیر در قرآن کریم» با همین طور خواندن و رد شدن به دست نمی‌آید. با یکبار و دوبار خواندن هم حاصل نمی‌شود، با تکرار و انس با آیه‌ای از قرآن کریم امکان تدبیر در آن به دست می‌آید (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴). تدبیر باعث افزایش انس با قرآن کریم می‌شود. «انسان هر چه بیشتر تدبیر کند، تأمل کند، انس بیشتری پیدا کند، بهره بیشتری خواهد برد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۴/۳۱).

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌ظله) نحوه به دست آمدن تدبیر را تکیه بر هر کلمه‌ای از کلمات و هر ترکیبی از ترکیب‌های کلامی و لفظی می‌داند (همان). ایشان بین تفسیر و تدبیر تفاوت قائلند. «انسان هر سخن حکیمانانه‌ای را به دو گونه می‌تواند تلقی کند: یکی سرسری و با سهل‌انگاری و دیگری با دقت و کنجکاوانه. این اصلاً به مرحله تفسیر کردن و تعبیر کردن نمی‌رسد. تدبیری که در قرآن کریم لازم است، پرهیز کردن از سرسری نگریستن در قرآن کریم است؛ یعنی شما هر آیه قرآنی را که می‌خوانید، با تأمل و ژرفنگری باشد و دنبال فهمیدن باشید. این همان تدبیر است، بدون اینکه نیازی به این باشد که انسان سلیقه‌های خودش را به قرآن کریم تحمیل کند که همان تفسیر به رأی است، خواهید دید که باب‌هایی را از معرفت، به حسب محتوای آیه، هر چه که محتوای آیه است، باز می‌کند» (خامنه‌ای، ۷۷/۷/۱۸).

مرحله چهارم: عمل

مقام معظم رهبری (دام‌ظله) مراحل قبلی را مقدمه‌ای برای رسیدن به عمل به قرآن کریم می‌داند: «می‌بینیم به برکت جمهوری اسلامی، جوان‌های ما، مردان ما، زنان ما و نوجوانان ما به قرآن کریم علاقه و گرایش نشان می‌دهند. قرآن کریم را فرامی‌گیرند. تلاوت قرآن کریم را می‌آزمایند. قرآن کریم را حفظ می‌کنند. این‌ها البته هدف‌های برتر و نهایی نیست، هدف‌نهایی فهم قرآن کریم و عمل به قرآن کریم است. اما این‌ها قدم‌های لازم ابتدایی است. اگر قرآن کریم در جامعه‌ای رواج پیدا کند، رونق پیدا کند، حفظ قرآن کریم رایج بشود، انس با قرآن کریم در بین اقشار مختلف جامعه رواج پیدا بکند، جامعه برای عمل به قرآن کریم نزدیک می‌شود. ما این را می‌خواهیم» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۳/۱۳). ایشان برای قرآن کریم در جامعه اسلامی حقی قائل هستند و احقاق حق قرآن کریم را تنها در خواندن یا صرف دانستن مفاهیم و معارف قرآن کریم نمی‌دانند، بلکه حق کامل آن را در عمل

به قرآن کریم می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۲۷). ایشان عیب بزرگ مسلمانان را در عمل نکردن به قرآن کریم می‌دانند و در این مورد می‌گویند: «عیب بزرگ کار ما مسلمان‌ها، ما امت اسلامی، اینجاست که دم از قرآن کریم می‌زنیم، اما به قرآن کریم عمل نمی‌کنیم. دم از محبت خدا می‌زنیم، اما از دین خدا پیروی نمی‌کنیم. «قل ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله» (آل عمران: ۳۱): اگر کسی خدا را دوست می‌دارد، دلیل صدق او تبعیت از پیغمبر (ص) است، تبعیت از قرآن کریم است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۹/۸/۹). همچنین، ایشان مسلمانانی واقعی را در آمیخته شدن با معارف قرآنی و عمل به قرآن کریم می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱۱/۵).

رهبر انقلاب (دام‌ظله) محور احیای قرآن کریم را عمل به ذکر آن می‌داند (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۴). ایشان عمل به قرآن کریم را به معنای باور به وعده صدق و حق قرآن کریم می‌دانند و در این رابطه به آیه «و تمت کلمه ربک صدقاً و عدلاً لا یبدل لکلماته» (انعام/ ۱۱۵) استناد می‌کنند. همچنین معتقدند، مناسبات شخصی و اجتماعی و سیاسی ایشان باید با نفس و روح قرآنی تنظیم بشود و این یعنی احیا و عمل به قرآن کریم (پیشین).

ایشان در مورد چگونگی عملی کردن قرآن کریم می‌گویند: «با قرآن کریم که انس می‌گیرید، قرآن کریم را که تلاوت می‌کنید، هر جایی دستوری است، هدایاتی است، نصیحتی است، در درجه اول سعی کنید آن را در وجود خودتان، در باطن خودتان، در دل خودتان پایدار کنید و آن را به عمل خودتان نزدیک کنید. هر کدام از ما اگر در عمل این را متعهد شدیم، جامعه پیش خواهد رفت، جامعه قرآنی خواهد شد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۴/۳۱).

ایشان در مورد به‌کارگیری آیه به‌صورت عملی چنین توضیح می‌دهند: «از حرکت در راه خدا خسته و سست نشوید. هرگز از دشمنانی که از دین و اخلاق و انصاف تهی هستند، ترس در دلتان راه ندهید. «و لا تهنوا و لا تحزنوا» (آل عمران/ ۱۳۹) این دستور قرآن است. «و انتم الأعلون ان کنتم مؤمنین» (آل عمران/ ۱۳۹): ایمان شما، شما را برترین‌ها قرار داده است. این ایمان را حفظ کنید. آن را در عمل سازمانی، عمل فردی و در اجرای تعهدات و مسئولیت‌های خود به کار گیرید. مخصوصاً شما جوان‌ها خود را برای مسئولیت‌های سنگین‌تر و بزرگ‌تر آماده کنید» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۸/۲۰). به این صورت که باور به این آیات قرآنی می‌تواند شکل‌دهنده مبانی عملی انسان در مقابل دشمن و همچنین اجرای تعهدات و مسئولیت‌ها در داخل کشور باشد. ایشان در مورد تأثیر عمل به قرآن کریم در

جامعه می‌گویند: «اگر کارگر ما، محصل ما، استاد ما، روحانی ما، بازاری ما، کشاورز ما و سایر اقشار، به خصوصیات مثبت و خوب عمل کنند، کشور یکباره گلستان خواهد شد. باید به صفات خوب و خصوصیات مثبت روی آوریم که این همان عمل به قرآن کریم است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۲/۱۳).

رهبر انقلاب (دام‌پله) ذیل آیه «وقال الرسول یا رب ان قومی اتخذوا هذا القرآن مهجورا» (فرقان - ۳۰)، مصداق مهجوریت قرآن کریم را عمل نکردن به آن می‌دانند و در تبیین آن می‌گویند: «بی‌شک به این معنا نیست که قرآن کریم و اسم قرآن کریم و اسم مسلمانی را به‌طور کلی از خود دفع کرده‌اند، به این معنا که قرآن کریم در یک جامعه تلاوت شده و احترام ظاهری می‌شود، اما به احکام آن عمل نمی‌کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۶/۴). یعنی ممکن است قرآن کریم در جامعه حضور داشته باشد، اما مهجور هم باشد.

ایشان قرآن کریم عملی را برتر از قرآن کریم ظاهری می‌دانند و در این مورد بیان می‌کنند: «اگر کسی هم بگوید من فدایی قرآن کریم هستم، اما فدایی این نظام نه، حرف نامقبولی زده است. امروز فدایی قرآن کریم بودن، یعنی فدایی این نظام بودن؛ چون نظام قرآنی است. والا شما فدایی چه هستید؟! قرآن کریم عملی، قرآن کریم مجسم، قرآنی که به معنای حاکمیت مؤمنین، حاکمیت دین و حاکمیت صلاح است، مبارزه با دشمنان خدا و سکوت نکردن در مقابل منکر است. قرآن کریم، به این معنا، فدایی لازم دارد» (خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۶/۲۱). مقام معظم رهبری (دام‌پله) دو نمونه از تحقق عملی قرآن کریم در کنار عمل به تعالیم اهل بیت (ع) را در دوران انقلاب و دوران دفاع مقدس می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۵/۲۷).

ایشان بهره بردن از قرآن کریم را به دو صورت تقسیم می‌کنند؛ نخست بهره‌گوش و چشم که همان خواندن و تلاوت قرآن کریم است و دیگری بهره‌دلی قرآن کریم که عمل کردن است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۵/۳). آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌پله) عنصر محبت به همراه عقیده به قرآن کریم را در مهیا کردن زمینه عملی قرآن کریم مفید می‌دانند. (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۴/۳۱).

ایشان تأثیر بعد عملی قرآن کریم را، هم در روح و جسم و هم در فرد و اجتماع می‌دانند و معتقدند هر چه در این ابعاد، عمل قرآن کریم بیشتر شود، مشکلات نیز حل خواهد شد (پیشین).

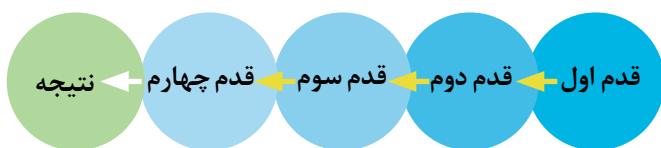
۱-۳. جامعه قرآنی

بحث جامعه‌سازی و ایجاد جامعه ایده‌آل همیشه دغدغه عالمان و دانشمندان الهی بوده است؛ زیرا

می‌خواهند جامعه‌ای انسانی با تمام کمالات موجود به وجود آورند. همان‌طور که قبلاً اشاره کردیم، رهبر انقلاب اسلامی (دام‌پله) در بیانات خود همیشه به لزوم ایجاد جامعه ایده‌آل مبتنی بر آموزه‌های اسلامی تأکید داشته‌اند. ایشان در یک تقسیم‌بندی، جامعه را به دو جامعه اسلامی و جاهلی تقسیم می‌کنند (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۰/۱۶؛ ۱۳۷۳/۱۰/۱۰) و جامعه اسلامی را بخشی از حلقه شکل‌گیری تمدن اسلامی می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۶/۸). ایشان معتقدند، در این جامعه زمینه به کمال رسیدن بشر مهیاست (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱/۱۵؛ ۱۳۹۰/۷/۲۴).

رهبر انقلاب (دام‌پله) در تعریف این جامعه می‌فرمایند: «جامعه اسلامی یعنی جامعه‌ای که در آن آرمان‌های اسلامی، اهداف اسلامی و آرزوهای بزرگی که اسلام برای بشر ترسیم کرده است، تحقق پیدا کند؛ جامعه عادل، برخوردار از عدالت، جامعه آزاد، جامعه‌ای که مردم در آن در اداره کشور، در آینده خود، در پیشرفت خود دارای نقش‌اند، دارای تأثیرند، جامعه‌ای دارای عزت ملی و استغنائی ملی، جامعه‌ای برخوردار از رفاه و میرای از فقر و گرسنگی، جامعه‌ای دارای پیشرفت‌های همه‌جانبه (پیشرفت علمی، پیشرفت اقتصادی، پیشرفت سیاسی) و بالاخره جامعه‌ای بدون سکون، بدون رکود، بدون توقف و در حال پیشروی دائم. این آن جامعه‌ای است که ما دنبالش هستیم. البته این جامعه تحقق پیدا نکرده، ولی ما دنبال این هستیم که این جامعه تحقق پیدا کند. پس این شد هدف اصلی و مهم میانه‌ما» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۰۷/۲۴).

ویژگی انسان‌ها در چنین جامعه‌ای را چنین ترسیم می‌کنند: «جامعه‌ای که انسان‌ها و مردمش درست می‌اندیشند و درست عمل می‌کنند، دارای رحم و مروت‌اند، دارای احساس مسئولیت در پیش خدای بزرگ‌اند، دارای احساس معنویت‌اند، غرق در ماده نیستند و همه چیز را برای خود نمی‌خواهند» (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱/۱۵).

آشنایی با قرآن کریم	خواندن	تأمل و تدبر	عمل	شکل‌گیری جامعه قرآنی
---------------------	--------	-------------	-----	----------------------

از طرف دیگر، رهبر انقلاب (دام‌پله) تأکید دارند، در جامعه اسلامی باید هدایت و معیارهای قرآنی^۲

پی‌نوشت‌ها

۱. رک: خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۲/۲۷؛ ۱۳۷۱/۱۱/۰۵؛ ۱۳۷۱/۱۲/۱۷؛ ۱۳۷۱/۰۸/۰۹؛ ۱۳۷۹/۰۳/۱۳؛ ۱۳۹۲/۰۴/۰۸؛ ۱۳۹۳/۰۳/۰۲؛ ۱۳۹۴/۰۳/۰۲.
۲. تلاوت عجله‌ای که همین‌طور انسان بخواند و برود و معانی را هم نفهمد یا درست نفهمد، در تلاوت قرآن کریم مطلوب نیست؛ نه اینکه بی‌فایده باشد. بالاخره همین که انسان توجه دارد این کلام خداست، نفس این یک تعلق و یک رشته ارتباطی است و خود همین هم مغتنم است و نباید کسی را از این‌طور قرآن کریم خواندن منع کرد. لیکن تلاوت قرآنی که مطلوب و مرغوب و مأمور به است، نیست (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۷/۱۷).
۳. البته ایشان از این اصطلاح استفاده نکرده‌اند. در واقع، این اصطلاح از سخنان ایشان برداشت شده است.
۴. تلاوتی قرآنی مطلوب است که انسان با تدبیر بخواند و کلمات الهی را بفهمد (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۷/۱۷).
۵. برخی از بزرگان، مثل حضرت امام خمینی (ره)، موضوع تدبیر را خارج از بحث تفسیر برشمردند (شاکر، ۱۳۸۲: ۷۷). بین تفسیر و تدبیر تفاوت‌هایی وجود دارد، مانند اینکه: ۱. تفسیر تخصصی و مفصل است و نمی‌تواند انس با محتوای قرآن کریم را برای عامه مردم فراهم کند؛
۶. در تفسیر، علوم مختلف در فهم قرآن کریم حاکم می‌گردد، در حالی که متدبر هیچ تعهدی نسبت به فرضیه یا نظریه‌ای خاص نپذیرفته است؛ ۳. تدبیر همگانی است و همه می‌توانند آن را انجام دهند، برخلاف تفسیر که امری تخصصی است؛ ۴. در تفسیر پرونده هر یک از آیات و سوره‌ها جایی باز شده و بعد از ذکر مطالب بسته خواهد شد؛ برخلاف تدبیر که در هر بار مراجعه جنبه معرفتی جدیدی حاصل می‌گردد؛ ۵. تدبیر صرفاً امری فردی است و وظیفه هر شخص بین خود و قرآن کریم است، اما تفسیر امری شخصی نیست (ر.ک: محمدعلی‌نژاد عمران، ۱۳۹۴: ۱۵۹ - ۱۶۱).
۷. مقام معظم رهبری معتقدند، حتی دین، عقل سلیم و گفتار معصومان (علیهم‌السلام) معیارهای قرآنی هستند که باید در جامعه اسلامی ملاک پیروی و تبعیت باشند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۰۴/۱۹).
۸. جامعه قرآنی نیز جامعه‌ای انسانی است و تمام اجزا و عناصر جامعه انسانی را دراست اما صفت یا ویژگی خاصی، آن را از دیگر جامعه‌های انسانی متمایز کرده است. این صفت یا ویژگی همان «قرآنی بودن» آن است (نوربخش، ۱۳۸۶: ۲۴).
۹. آیت‌الله خامنه‌ای (دام‌الله) بارها از اصطلاح جامعه قرآنی (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۰۷/۰۴؛ ۱۳۸۶/۰۶/۲۲؛ ۱۳۸۶/۰۴/۳۱؛ ۱۳۹۱/۰۴/۳۱؛ ۱۳۹۱/۰۴/۳۱؛ ۱۳۹۲/۰۶/۲۶؛ ۱۳۹۲/۰۴/۳۱) و اصطلاحات نزدیک به آن، مانند حاکمیت قرآن کریم (ر.ک: خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۰۶/۰۴؛ ۱۳۹۱/۰۴/۰۴) استفاده کرده‌اند.

منابع

قرآن کریم

۱. ابن‌سیده، علی بن اسماعیل (۱۴۲۱ ق). المحکم والمحیط العظیم. اول. دارالکتب العلمیه. بیروت.
۲. ابن‌فارس، احمد بن فارس (۱۴۰۴ ق). معجم مقاییس اللغة. اول. مکتب الاعلام الاسلامی. قم.
۳. راعب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق). مفردات الفاظ القرآن. اول، دارالقلم، بیروت.
۴. زنجیری، محمود بن عمر (۱۹۷۹ م) اساس البلاغه. اول، دار صادر، بیروت.
۵. علاءالدین، سید محمد رضا، (۱۳۸۳). راهکارهای قرآن‌گرایی و قرآن کریم مأنوسی از منظر مقام معظم رهبری، مجله کوثر شماره‌های ۱۱ و ۱۲.
۶. شاکر، محمد کاظم (۱۳۸۲ ش) مبانی و روش‌های تفسیری. اول، مرکز جهانی علوم اسلامی. قم.
۷. شفیع، احمد (۱۳۷۸ ش). «مهیچ‌وریت قرآن کریم در نظام آموزشی و راه‌های برون‌رفت از آن از دیدگاه مقام معظم رهبری». مجله پیام، شماره ۹۱.
۸. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۷۵). مجمع البحرین. چاپ سوم. م. ترضوی. تهران.
۹. عبدالفتاح الخالدی، صلاح (۱۴۲۴ ق). مقانیج للتعامل مع القرآن. دارالقلم، دمشق.
۱۰. محمد علی‌نژاد عمران (۱۳۹۴). «تدبیر در فهم قرآن کریم». سراج منیر. سال ۶. شماره ۲۰.
۱۱. مدنی، علی‌خان بن احمد (۱۳۸۴ ش). الطراز الاول و الكنز لما علیه من لغة العرب المعول. اول. مؤسسه آل‌البیته علیهم‌السلام لاحیاء التراث، مشهد.
۱۲. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۰). قرآن‌شناسی. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی. قم.
۱۳. نوربخش، وحید رضا (۱۳۸۶) «آرمان شهر قرآنی (بحثی درباره ویژگی‌های جامعه قرآنی)». مجله حدیث زندگی. آذر و دی شماره ۳۸.

بیانات مقام معظم رهبری (دام‌الله):

۱. (۱۳۶۲/۰۱/۲۶) چهارمین کنگره بین‌المللی نهج‌البلاغه.
۲. (۱۳۶۸/۱۲/۰۴) دیدار با قاریان چهل کشور جهان و جمعی از روشن‌ضمیران، در سال‌روز بعثت رسول اکرم (ص).
۳. (۱۳۶۹/۰۱/۱۰) خطبه‌های نماز جمعه تهران.
۴. (۱۳۶۹/۰۶/۲۹) دیدار با فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و رؤسای دفاتر نمایندگی ولی فقیه در این نهاد.
۵. (۱۳۶۹/۰۱/۱۶) دیدار با اعضای شورای فرهنگی - اجتماعی زنان.
۶. (۱۳۷۰/۱۱/۲۷) مراسم تودیع با قاریان مصری؛ شحات محمد انور و سید متولی عبدالعال.
۷. (۱۳۷۰/۱۲/۱۳) دیدار با اعضای «گروه ویژه» و «گروه معارف اسلامی» صدای جمهوری اسلامی ایران.
۸. (۱۳۷۰/۱۲/۲۷) پایان مراسم قرائت قاریان قرآن کریم، در ماه مبارک رمضان.
۹. (۱۳۷۱/۰۱/۱۵) دیدار زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی (ع).
۱۰. (۱۳۷۱/۱۱/۰۵) جلسه اختتامیه مسابقات قرائت قرآن کریم.
۱۱. (۱۳۷۱/۱۲/۱۷) دیدار جمعی از قاریان.
۱۲. (۱۳۷۱/۱۲/۱۳) خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۲۱ رمضان ۱۴۱۴.
۱۳. (۱۳۷۳/۰۶/۰۴) دیدار کل‌گزاران و مسئولان نظام و مهمانان کنفرانس وحدت اسلامی.
۱۴. (۱۳۷۳/۰۶/۲۱) آغاز به کار دهمین گردهمایی سراسری انجمن جمع.

مورد تبعیت قرار گیرند (خامنه‌ای؛ ۱۳۹۲/۴/۱۹). تا چنین جامعه‌ای شکل بگیرد و راه تحقق چنین جامعه‌ای اسلامی، قرآنی شدن جامعه^۸ است. ایشان راه قرآنی شدن جامعه را در عمل تک‌تک افراد جامعه به قرآن کریم می‌دانند تا بدین وسیله مصداق جامعه قرآنی به‌وجود آید. رسیدن به این مهم را در طی کردن مراحل انس با قرآن کریم می‌دانند. «عمل خودمان را باید قرآنی کنیم، الهی کنیم. به گفتن نیست، به زبان نیست، به ادعا کردن نیست) باید در عمل در این راه حرکت کنیم و قدم برداریم. با قرآن کریم که انس می‌گیرید، قرآن کریم را که تلاوت می‌کنید، هر جایی دستوری است، هدایتی است، نصیحتی است، در درجه اول سعی کنید آن را در وجود خودتان، در باطن خودتان و در دل خودتان پایدار کنید و آن را به عمل خودتان نزدیک کنید. هر کدام از ما اگر در عمل این را متعهد شدیم، جامعه پیش خواهد رفت. جامعه قرآنی خواهد شد». (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۴/۳۱). در نهایت، شکل‌گیری جامعه قرآنی^۹ به‌عنوان مصداق کامل جامعه اسلامی از دیدگاه معظم له منوط به طی مراحل انس با قرآن کریم است. در اینجا نقش انس با قرآن کریم در شکل‌گیری این حلقه از تمدن بین‌المللی اسلامی کاملاً مشهود است.

نتیجه‌گیری

این نوشتار با هدف بررسی مراحل انس با قرآن کریم در تحقق جامعه قرآنی از نگاه مقام معظم رهبری (دام‌الله) به نتایج زیر دست یافت:

تأکیدات فراوان مقام معظم رهبری (دام‌الله) بر موضوع انس با قرآن کریم، با هدف رسیدن به جامعه قرآنی و حاکمیت قرآن کریم بر جامعه و در نتیجه تشکیل جامعه، ایده‌آل است. ایشان در این رابطه برای انس با قرآن کریم چهار مرحله را ضروری می‌دانند: نخست آشنایی با قرآن کریم، که این مرحله بیشتر وظیفه نهادهای مسئولی است که در کار ترویج قرآن کریم هستند و وظیفه دارند فضای کشور را قرآنی کنند. قدم بعدی از دیدگاه معظم له (دام‌الله) خواندن قرآن کریم است؛ البته نه صرف خواندن ظاهری، بلکه شامل روخوانی، روان‌خوانی، درک مفاهیم و معنا و در نهایت حفظ قرآن کریم که مکمل انس با قرآن کریم است. قدم سوم در رابطه با انس با قرآن کریم، تدبیر در آیات قرآن کریم است. آیت‌الله خامنه‌ای دام‌الله تدبیر در قرآن کریم را پی‌درپی در آیات قرآن کریم تأمل کردن می‌دانند که در هر بار مراجعه، معرفتی نو متناسب با احساسات به انسان دست می‌دهد. همچنین ایشان بین انس با قرآن کریم و تدبیر در قرآن کریم رابطه دو سویه قائلند و هر دو را مکمل هم می‌دانند. مرحله آخر انس با قرآن، عمل به آن چیزی است که در مراحل قبلی حاصل شده است. بدون این مرحله، گویی انس با قرآن کریم شکل نگرفته است. در نهایت، اگر این امر در تک‌تک افراد جامعه، به خصوص جوانان، صورت گیرد، جامعه قرآنی تحقق می‌یابد.